

«ВІРШІ НА ЖАЛОСНИЙ ПОГРЕБ ГЕТЬМАНА САГАЙДАЧНОГО» О. КАСІЯНА САКОВИЧА ТА ПРОБЛЕМА ВИТОКІВ «КОЗАЦЬКОГО БАРОКО»

Панегірик-некролог ректора Київської братської школи о. Касіяна Саковича на похорон гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного, виданий 1622 р., є першим свідченням інтегрування козацької субкультури до культурного контексту «сарматського бароко». Цей твір відкриває історію становлення «козацького бароко».

Ключові слова: панегірик, Касіян Сакович, гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний, бароко, сарматизм, Київська братська школа, козацтво.

Інтегративна місія Київської братської школи

Ідеологічні конотації поняття «козацьке бароко» істотно ускладнюють об'єктивну оцінку й літературознавчий аналіз цього культурного феномену, виводячи його в позалітературну схему соціального (козацтво – шляхта) й цивілізаційного (латинський Захід – православний Схід) протистояння. Крім того, перебільшена роль «козацького бароко» як чинника національної ідентичності українського мистецтва, властива для історико-культурних моделей ХХ ст., провокує істотне розширення меж згаданого феномену [1:94–95; 2:248–250]. У свою чергу, це стає застережним чинником для прихильників критичного ставлення до козацького чинника української минувшини в дусі В'ячеслава Липинського.

Залишаючи осторонь проблеми культурного життя часів Гетьманщини, звернемося до перших ознак експансії козацького чинника в літературно-мистецьке життя України. Безперечно, ці ознаки стають помітними в Києві з початком повернення стародавньої українською столицею ролі митрополичого центру й головної осередку національного культурного розвитку. Київське Богоявленське братство й братська школа опиняються в центрі творення нової тенденції, покликаної легітимізувати елітарні претензії козацтва на належність до лицарського – тобто єдиного громадянського – стану та прийняти на себе культуротворчу місію шляхти у вимірі української суспільної та культурної дійсності. Дмитро Чижевський пов'язує з утворенням київської школи «повну перемогу бароко» в українському письменстві та «найбільші культурно-політичні успіхи, які відіграли велику роль в історії українського барокового письменства»: відновлення православної ієрархії, засну-

вання київської школи, її реформи, проведені митрополитом Петром Могилою (1644) та гетьманом Іваном Мазепою (1694) [3:243–244]. Центральною постаттю цього інтегративного процесу, значною мірою його організатором і натхненником, став гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний. Тож і не дивно, що вірші на героїчну смерть гетьмана і його урочистий похорон («погреб», від церковнослов'янського «погребеніє» або польського «pogrzeb») стали визначним явищем, потенціал якого розкривається лише в перспективі творення козацької субкультури та її мистецького вияву – «козацького бароко».

Оригінальна назва 48-сторінкового видання твору Касіяна Саковича: «Вършѣ на жалосный погреб зацного рыцера Петра Конашевича Сагайдачного, гетмана войска Его Королевскои Милости Запорозкого». Вірші були надруковані 1622 р. й виголошені на похороні Сагайдачного в Провідну (Томину) неділю 1622 р., що припала тоді на 28 квітня. Михайло Грушевський називає твір «коротким і виразистим панегіриком козацьким заслугам для Речі Посполитої і осторогою від ... різних проектів на скасування козацтва» [4:178], а Григорій Грабович – «розвиненою евлогією, яка жанрово поєднується з панегіриком і, що, може, важливіше, з повчальним *exemplum i memento mori*» [5:285]. Автор одного з небагатьох спеціальних досліджень про вірші Касіяна Саковича [6] Вікторія Колосова визначила його як «складний панегірично-історичний твір» й акцентувала на синтезі старих греко-слов'янських традицій, хоча, попри упереджені підходи совєтської цензури до проблеми українського бароко, вже пов'язала «посилену увагу до форми, бажання викликати у читача якнайсильніші емоції, елементи натуралізму, сатири» з «паростками нового стилю» – бароко [7:320].

Нині належність панегірика-некрологу Касіяна Саковича до зразків барокової творчості не

викликає сумнів і не повинна б бути предметом полеміки [8:240]. Однак варто звернути увагу на надзвичайно істотний нюанс – панегірик на похорон героя Хотинської війни, що з'єднала козаків зі шляхтою братерством зброї та стала «апогеєм козацької слави в Речі Посполитій» [9:274], формує образ героя відповідно до сарматського ідеалу, що визначав тоді систему суспільних цінностей польсько-литовсько-руської держави [10, 11, 12], «витворивши власне словництво, етикет поведінки, побутові вартості, моду, психологію, мистецтво» [9:304].

Гетьман Петро Сагайдачний – герой панегірика

Богдана Крися звертає увагу на впровадження постаті гетьмана Сагайдачного в «простір широких політичних планів і звершень» [13:27], водночас відзначаючи міфологізацію цього простору, де «виникає певна тотожність небесного й земного» [13:27–28]. Автор, ректор Київської братської школи, використовує вдячний історичний матеріал, що цілком відповідав лицарському ідеалові закоріненого в національну минувшину й вірного покликанню християнина й воїна, захисника Речі Посполитої.

Герой панегірика, Петро Конашевич-Сагайдачний, походив зі шляхетської родини Конашевичів-Попелів з-під Перемишля. Він народився 1570, 1577 або 1578 р., можливо, в с. Кульчиці біля Самбора, а у 80–90-ті рр. XVI ст. навчався в Острозькій Академії. Є відомості про його службу в київського судді Яна Аксака наприкінці XVI ст. Однак уже перед 1600 р. Петро Конашевич-Сагайдачний опинився на Січі. Невдовзі він здобув авторитет, достатній для його обрання гетьманом. Гетьманську булаву Сагайдачний одержав між 1605 і 1610 рр. Його небачена популярність і слава козацького ватажка були обумовлені насамперед успішними морськими походами на Туреччину та васальне Кримське ханство: на порт Синоп (Мала Азія) – 1614 р., на Стамбул – 1615 р., на Кафу, Трапезунд і Босфорське узбережжя – 1616 р. Козацькі походи мали широкий розголос у Європі, сприймаючись як акти християнської протидії ісламській загрози.

Гетьманування Сагайдачного відзначалося твердю рішучістю, прагненням надати козацькій спільноті легітимності й належної організації. Остаточно визначилися порядок скликання ради й козацького кола, межі їхньої компетенції. Було запроваджено чіткіший поділ на полки, сотні й десятки. Усталилася система військових посад (осавулів, обозних, писарів, хорунжих тощо). У той же час Сагайдачному вдалося досягти компромісу з королівською владою завдяки обіцянкам скоротити реєстр і спалити флот (уго-

ди з комісіями 1617 та 1619 рр.). Запорожці активно підтримали претендентів на московську корону на початку XVII ст. На службі в короля Сигизмунда III у московській кампанії 1611–1613 рр. було не менш як 30 тис. українських козаків. А 1618 р. гетьман Сагайдачний повів на Москву 20-тисячне військо, щоб визволити з облоги королевича Владислава. Дорогою було вщент знищено міста Ливни, Слець, Скопин, Рязьк та ін. Завдяки Сагайдачному та його війську вдалося не лише визволити з полону королевича, а й укласти вигідне для Речі Посполитої Деулінське перемир'я 1618 р., за яким було повернено захоплені Московським царством Чернігів, Смоленськ, Сіверську землю.

Козацтво заявляє про себе як про культуротворчу силу, коли невдовзі після створення Київського Богоявленського братства до його складу вписався сам гетьман Петро Сагайдачний з усім Військом Запорозьким. Запорожці беруть безпосередню участь в охороні Києво-Печерської лаври, 1613 р. допомагають відбити маєтки, конфісковані уніатським митрополитом. Трахтемирівський монастир неподалік від Канева перетворюється на посередника між козацтвом і церковним центром. Нарешті, саме запорозьке козацтво на чолі з гетьманом Сагайдачним забезпечує 1620 р. відновлення єрусалимським патріархом Феофаном українсько-білоруської православної ієрархії.

Гетьман Сагайдачний помер 10 квітня 1622 р. від поранення отруйною стрілою, одержаного під час Хотинської війни. Війна розпочалася в липні 1621 р., коли 150-тисячне турецьке військо перейшло Дунай і вирушило на завоювання Речі Посполитої. Під Хотином на Буковині їй протистояло 35-тисячне польське військо на чолі з гетьманом Каролом Ходкевичем. Але, попри спроби турків схилити Запорозьку Січ до союзу, гетьман Сагайдачний привів під Хотин ще 38 тисяч козаків. Козацькі загони прийняли на себе основний удар турків. Криваві бої точилися протягом вересня. Об'єднане військо зупинило наступ султана Османа III. Чергова спроба вторгнення ісламської імперії в християнську Європу зазнала поразки [14; 15: 367–479; 16: 708–709; 17: 271–273].

Ця битва була визнана однією з найбільш героїчних подій у тогочасній історії не лише Речі Посполитої, а й цілої Європи. Папа Григорій XV направив до польського короля Сигизмунда III вітального листа, який закінчувався словами: «А як річка Дністер буде пам'ятником турецької ганьби, так нехай плине вічна хвала польського імени». З 1623 р. папа Григорій XV дозволив встановити щорічне святкування в Речі Посполитій 10 жовтня як «Хотинської річниці», а його наступник папа Урбан VIII визнав за доречне

скласти службу й подячні молитви на цей день [18: 237]. Загибель гетьмана Сагайдачного під час цієї історичної битви стала виразним свідченням загальнодержавного виміру козацького служіння, відтак же – належності козацтва до верстви лицарів-сарматів.

Художня структура панегірика

Панегірик складають епіграма на герб Запорозького козацького війська, передмова-огляд історії Запорозького війська, декламації 19 студентів, епілог від імени померлого гетьмана, післяслово до читача.

Геральдична епіграма вміщена під гербом козацького війська, що зображує лицаря з шаблею й мушкетом. Брак символічних образів на гербі стимулює концентрування уваги автора на лицарських подвигах козаків:

*Гды менства запорозцов королеве дознали,
Теды за герб такоого им рыцера дали.
Который ото готов ойчизнѣ служити,
За волность еї и свой живот положить.
И якъ треба землю albo тыж водою –
Вишляко он способный и прудкій до бою [19:322].*

Васальна вірність королеві, жертвоне служіння вітчизні, захист її свободи, нарешті, пряме називання зображеного козака «рицером» визначають за мету твору інтерпретацію героїчної смерті Сагайдачного як свідчення лицарських чеснот очолюваного ним війська. Це мало ствердити й зміцнити претензії козацтва на визнання його лицарським станом, тобто надання станових привілеїв, що належали в Речі Посполитій шляхті.

Нижче вміщується девіз – «Не вѣсте ли, яко властелин велик паде вѣ сїй день вѣ Израили» – «Чи знаєте, що цього дня поліг князь і великий муж у Израїлі?» (пер. о. Івана Хоменка) (20–2 Цар. 3:38). Цей розпачливий вигук царя Давида взятий із розповіді про загибель та похорон його полководця Авнера, що відіграв вирішальну роль у боротьбі за здобуття Давидом влади в Израїлі. Таким чином акцентується вірність загиблого гетьмана монархові й Речі Посполитій.

Далі наведено «Предмову», що починається окресленням зв'язку між вірністю та свободою. Логіка автора впливає з суспільної свідомості держави, яка пишалася своєю свободою, вважала себе східним форпостом європейської цивілізації проти східних деспотій і ототожнювала державну ідею з особою короля. Говорячи про свободу, «вольность», автор зазначає:

*Менством еи рыцерѣ вѣ войнах доступують.
Не грошми, але кров'ю ся еи докупують.
Войско запорозкоє волности набыло
Тым, же вѣрне ойчизнѣ и кролюм служило [19:323].*

Відтак здійснюється екскурс у минуле України, згадується про походження від Ноевого сина Яфета, про переможні походи князя Олега на Константинополь, про Володимирове хрещення. Спочилий гетьман постає одним із славетних полководців, що походили з князів і шляхтичів Руської землі, чим, можливо, натякається на шляхетне походження Конашевича Сагайдачного, котрий «справ рицерских дѣлностью всюды слыл». Уславлення спочилого гетьмана поширюється автором на все козацтво. Сакович закликає козаків:

*Абысте вѣ вѣрѣ своей святой мощно трѣвали
И вѣрность кролю пану вѣ всем заховали,
За которую волность вам есть дарована,
Же проч самого кроля не маєте пана [19:323].*

Наприкінці передмови подано вітання нового гетьмана, обраного після загибелі Сагайдачного – Олєфіра Голуба (1622–1623) [16:169].

Слідом за передмовою вміщено 19 декламацій учнів Київської братської школи – «спудей», чий імена зазначено під кожною декламацією. Першим промовляє Стефан Почаський – як вважається, майбутній автор «Євхаристиріону», в монашестві Софроній [21:598]. Він висловлює сум за спочилим і нагадує про його чесноти, про те, що війну Сагайдачний провадив лише зі справедливою метою: визволяти християн з неволі, додаючи:

*Гды ж война для тых толко причин маєт быти,
Себе от кривд и иных так же боронити [19:325].*

Другий промовець ще раз зупиняється на справедливості воєн, що їх провадив Сагайдачний, не лише згадуючи про битви з турками й татарами, але й приховано натякаючи на похід у Московію для визволення оточеного королевича Владислава [22], – подвиги, через які Сагайдачний «своим менством слынул вѣ всѣх краях, // в татарских, турских, навет и в полночных странах». Безпосередньо нагадується про мужню битву у Волощині, яка дозволяє авторові шукати аналогії в античній історії: в діях афінського правителя Кодра (Кодруса) та спартанського царя Леоніда, котрий прославився в битві під Фермопілами, загинувши з шістьма сотнями своїх воїнів.

Третій спудей розмірковує над минулістю людської долі й невблаганністю смерті, а четвертий доповнює його ствердженням невмирущості слави, здобутої мужнім захистом вітчизни й іншими добрими справами. П'ятий, шостий і сьомий декламатори нагадують сюжети з античної історії про підготовку до смерті визначних осіб: єгипетського царя Птолемея II Філадельфа, з іменем якого пов'язують грецький переклад

Біблії – Септуагінту, константинопольських імператорів, римського імператора Люція Септімія Севера. Кожен із прикладів засвідчує спокійне й урівноважене ставлення до смерті, готовність до повсякчасної зустрічі з нею. До цих взірців дещо несподівано для похорону героя, загиблого від рук мусульман, долучився в декламації восьмого юнака випадок із біографії султана Саладіна. Знайшлося місце в низці повчальних сюжетів і для епізоду з історії улюбленого європейцями Олександра Македонського, його батька Филипа та філософа (дев'ята і дванадцята декламації). У двох учнівських промовах виступають персонажами християнські святі: архієпископ Кесарії Кападокійської Василій Великий (десята) та патріарх Олександрійський Іоан Милостивий (одинадцята).

Декламації тринадцятого й чотирнадцятого спудей подають огляд біографії спочилого гетьмана. В цьому сенсі панегірик Касіяна Саковича має унікальний джерельний характер, компенсуючи брак історичних документів. Ми дізнаємося про народження героя під Перемишлем, його навчання в Острозькій Академії:

*Уродився он въ краях подгорских премисских.
Выхован въ вѣрѣ церкви Восточней зъ лѣтъ дѣтнских.
Шол потом до Острога, для наук уцтвивых,
Которыи тамъ квитли за благочестивых
Княжат, которыи ся въ науках кохали,
На школы маестностей много фундовали [19:330].*

Принагідно автор висловлює небезпідставну турботу про майбутнє Острозької Академії, яка після смерті православних меценатів залишилася без фінансування й була приречена на загибель. Прихід Сагайдачного на Запоріжжя пов'язується з його прагненням до лицарських подвигів і з особистою мужністю. У розповіді про військові подвиги згадується про захоплення Кафи, участь у війнах на терені Молдови («Муляньської землі») та Волощини, у боротьбі зі шведами за прибалтійську Ліфляндію – частину теперішніх Латвії та Естонії. Евфемістично обминаючи назву Московського царства, Касіян Сакович відзначає як заслугу Сагайдачного похід на Москву:

*Пулночныи тыж краи будуть памятати
Долго его мужество, бо ся им дал знати,
Великого звитязства там доказуючи,
Мѣста и города их моцныи псуючи [19:330].*

При цьому наголошується на його ревності в вірі: у взятих з боєм містах Сагайдачний залишав у спокої церкви. Характерний штрих, що, напевне, сприймався сучасниками цілком природно й може спровокувати людину нашої доби на саркастичну посмішку. Подвигами віри спочилого зображені його клопотання перед коро-

лем про збереження православної Київської митрополії, а особливо – організація висвяти єрусалимським патріархом митрополита і єпископів для Київської Церкви. Побожна й мужня смерть Сагайдачного, гідна підготовка до неї, щедрі передсмертні пожертви на церкви, школи, монастирі, на Львівське братство стверджують його християнські чесноти й водночас підносять до рівня стародавніх героїв, приклади яких наводилися.

Промова п'ятнадцятого юнака вводить образ зажуреної дружини Сагайдачного. Наступна ж декламація написана в формі монологу-звернення спочилого гетьмана до дружини й війська – «Пожигнанье малжонки и войска», а закінчується традиційним перепрошенням живих і проханням про молитви.

Сімнадцятий спудей, ніби «Вічну пам'ять», виголошує слова про невмирущість пам'яті про гетьмана Сагайдачного та цитує некролог. Вісімнадцята промова називається ще «В гетманѣ якій цноты мають быти». І тут справді перелічуються чесноти, що їх повинен мати полководець. Дев'ятнадцятий же спудей, завершуючи жалобні промови, повертає слухача до мотиву лицарства Запорозького Війська:

*О запорозком войску кто писма читает,
Тот им мензство и славу, хоть не рад, признает,
Бо завше в нем такіи рицери бывали,
Што менжне неприятелей ойчистых бивали,
И жадное рицество в нас не ест такъ славно,
Якъ запорозкое, и неприятелюм страшно [19:335–336].*

Наприкінці «Віршів» вміщено «Епілог смертю пораженого до живых» – монолог від імені спочилого, де варіюється мотив неминущості смерті.

Поетичний код

Обираючи риторичну стратегію панегірика, автор звертається до античних авторитетів. Згадуються Гомер, Сенека, Демосфен:

*Кто бы хтѣл достатечне sprawy описати
Петра Конашевича и на свѣт подати
Мусѣл бы у грецкого поеты Гомера
Зычить розуму, альбо тыж у Димостена,
Которыи валечных своих греков дѣи
Выписали достатне, яко по лінѣи.
Леч нам трудно зь оними въ розумѣ зривати,
Кдѣсымы таких въ науках праць не хтѣли мати.
Єднакъ хоть простыми ритмом, предся не замолчим
Дѣлности того мужа въ кротце вам приточим
[19:329–330].*

І пізніше, доводячи право Сагайдачного на прославлення його імені в панегірику, автор зображує його подвиги на тлі низки героїв європейської давнини, що визначали етичні взірці західної християнської цивілізації:

*Бо если выхваляет Греция Нестора,
Ахиллеса, Аякса, а Троя Гектора,
Атенчикове славят кроля Периклеса
И славного оного зъ ним Темистоклеса,
Рим зась зъ смѣлости своего хвалить Курциуша
И зъ щасливыхъ потычокъ славить Помпеюша,
Теды теж и Россія Петра Са[га]йдачного
Подастъ людѣм, въ памятку вѣку потомного [19:334].*

Панегірик взагалі щедро насичений новелістичними сюжетами античного походження, а також прикладами з життєв християнських подвижників, визначних церковних діячів і святих. Скажімо, до розділу «В гетманѣ якій цноты мають быти» Сакович включає афоризм безіменного античного філософа: «лѣпше єсть мѣти лва над еленями // Гетманом, а нѣжели еленя над лвами». При роздумах на улюблену барокову тему «Vanitas», минушості всього суцього й мінливості людської долі, автор у декламації третього юнака вдається до алюзії мотивів 102 псалма: «Чоловік як трава дні його, немов цвіт польовий так цвіте він» (20 – Пс. 102:15) –

*Чловек, якъ тѣнь, сон, трава, якъ цвѣт увядаєт,
Наг ся родить, наг сходитъ, все ся тутъ зостаетъ
[19:326].*

До цього ж мотиву повертає слухача декламація шостого юнака:

*Вѣдаючи, же того свѣта честь, и слава,
И богатство преходить, якъ тѣнь, сон и пара
[19:327].*

Порівняймо інші псалми: «Бо вони, як трава, будуть скоро покошені, і мов та зелена билина пов'януть!» (20 – Пс. 36:2), «Хай пов'януть вони, як трава по дорозі» (20 – Пс. 57:8), «Мої дні як похилена тінь, а я сохну, немов та трава!» (20 – Пс. 101:12), «Людина стала до пари подібна, її дні як та тінь проминуца!» (20 – Пс. 143:4).

Легко прочитуються біблійні алюзії у визначенні неминучості поразки гордовитих турків:

*Такъ то Богъ гордымъ завше звыклъ ся спротивляти,
Покорнымъ зась и тихимъ благодать давати [19:332].*

Автор майже дослівно цитує апостольські послання Якова та Петра: «Бог противить ся гордим, а смиреннымъ дає благодать» (20 – Як. 4:6; 1 Пет. 5:5).

Епічний мотив невмирущості слави виражається засобами, суголосними фольклорним:

*Єднакъ потомнымъ вѣкомъ слава
Вѣчная по тобѣ зостала [19:326].*

Порівняймо традиційну кінцівку народних дум: «Слава не вмере, не поляже // Однині до ві-

ка!» («Козак Голота») [23:76], «Слава про козаків, бідних невольників // Однині до віка» («Плач невольника в турецькій неволі») [23:105], «Слава про дівку Марусю-бранку, попівну Богуславку, // Про козаків сімсот, бідних невольників, // Однині до віка» («Маруся Богуславка») [23:130] і т. д.

Дуже цікаве сполучення народної метафорики з античними образами та мотивами, що посилює характерну барокову метафоричність елементами концептизму. Розповідь про винищення в бою турецького війська містить такий вислів:

*Снѣданя имъ посполу зъ обѣдомъ даючи,
А на вечеру на честь до Плутона шлючи [19:332].*

Битва-гостина закінчується переміщенням загиблих у потойбічний світ – до Плутона. А все це пов'язується в один цикл: за сніданням іде обід, а закінчується день вечерею.

Образ смерті з косою з «Епілогу» має значною мірою фольклорний характер, що мотивує введення елементів іронії:

*Єноху зъ Ілією троха зфолговала,
Єднакъ острую косу на нихъ зготовала [19:336].*

Зворушливий образ розлуки з чоловіком гетьманової дружини виражається метафорично, в дусі народних пісень: «А тепер твоя свѣча ясна юж згасла». Вічність же пам'яті про Сагайдачного висловлюється в метафоричний спосіб, звичаєний у бароковій поезії Речі Посполитої:

*Поки Днѣпръ зъ Днѣстромъ многорыбные плынути,
Будуть, поты дѣлности тежъ твои слынути
[19:334].*

Касіян Сакович охоче вживає порівняння, особливо полюбуючи аналогії зі стародавньою історією. Риси Сагайдачного увиразнюються порівняннями з якостями афінського царя Кодра, Ахиллеса, Олександра Македонського тощо. Чимало порівнянь Сагайдачного та запорожців зі стародавніми героями має свою прагматику: ствердити в свідомості загалу ідею про належність козаків до «лицарського», тобто аристократичного стану.

У панегірику епітети також використано передусім для ствердження лицарських чеснот козацтва: «силне войско его королевской милости», «Гетман Петр Конашевич ... справ рицерских дѣлностью всюди слил». Сполучення епітетів покликане надати оповіді більшої емоційної сили: «о, цний гетьмане»; «вож славний, неприятелю ойчизни страшний»; козак «способний й прудкій до бою». Є підстави говорити про фольклорні джерела низки епітетів: «добре здоров'я», «великий жаль», «живий чоловік», «хвороба смертна», «напої коштовний», «хліб білий».

Культурна перспектива

Віршовий панегірик-некролог на похорон козацького гетьмана-сармата, загиблого на пограниччі Сходу й Заходу в битві за збереження християнської Європи, охоронця від експансії чужої цивілізації, започаткував творення нового дискурсу, що згодом розвинеться в феномен «козацького бароко». Саме в його парадигмах неспокійний світ Великого Лугу вироблятиме державотворчу модель Гетьманщини.

Новий дискурс будується з використанням традиційних кодів, властивих «сарматському бароко», вже сформованому в різноетнічному й різноконфесійному цивілізаційному просторі Речі Посполитої. Руська (тобто українська) версія сарматизму зберігає потужний вплив античної ретроспективи в історичній моделі, межовий характер східного бастиону християнства, поза яким розташовуються й Османська імперія, і «північні країни» – ксенофобічне Московське царство, і символічну наснаженість фольклорних ремінісценцій як знаку закоріненості «сарматського бароко» в регіональній культурній традиції. Однак на зміну шляхті як єдиному легітимному носієві лицарських чеснот, відтак і структуротворчому ферментові «сарматського бароко», приходить козацтво. Його ідеал і починає будуватися за взірцем «шляхтича-сармата».

«Вірші на жалосний погреб гетьмана Сагайдачного» Касіяна Саковича позначають перший

творчий підсумок зустрічі національних культурних еліт і мілітарних верств Запоріжжя, пережитої в Києві на початку XVII ст. Церковно-суспільне середовище, формоване між Києво-Печерською лаврою, братством і митрополичою кафедрою, адаптує постать спочилого гетьмана до власної системи цінностей, вже давно узгодженої з державними ідеалами Речі Посполитої. Літературна інтерпретація героїчного служіння Петра Конашевича-Сагайдачного батьківщині впроваджує образ лицаря-козака в коло взірцевих персонажів сарматського письменства як один із перспективних чинників інтеграції козацької субкультури до загальнокультурного контексту.

Однак звернімо увагу на долю автора «Віршів», ректора Київської братської школи Касіяна Саковича. Чи був його розрив з візантійською традицією, що обернувся «злостивими нападами на православ'я» [24:321] в «Перспективі» (1642), – лише наслідком особистої драми, зумовленої розривом із Люблінським братством? Чи не відчув він як християнин, європеєць, патріот Речі Посполитої, небезпечних тенденцій не лише в церковно-політичному житті, а й у культурному поступі? І чи не був епатажний вчинок автора «Перспективи» принаймні почасти наслідком розчарування й зневіри в перспективах започаткованого ним самим виокремлення «козацького бароко» поза цивілізаційне поле польсько-литовсько-руського сарматизму?

1. Енциклопедія українознавства : Словникова частина / Перевидання в Україні. – Львів, 1993. – Т. 1. – 400 с.
2. Українська культура : Лекції / За ред. Дмитра Антоновича. – К. : Либідь, 1993. – 592 с.
3. Чижевський Дмитро. Історія української літератури : Від початків до доби реалізму / Д. Чижевський. – Тернопіль : Феміна, 1994. – 480 с.
4. Грушевський Г. Історія української літератури / Михайло Грушевський. – К. : АТ «Обереги», 1995. – Т.6. – 708 с.
5. Грабович Г. До ідеології Ренесансу в українській літературі: Касіяна Саковича «Вірші на жалосний погреб зацного рицера Петра Конашевича Сагайдачного» // Грабович Г. До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка / Григорій Грабович. – К. : Основи, 1997. – С. 278–292.
6. Колосова В. Твір Касіяна Саковича «Вірші на жалосний погреб Петра Сагайдачного» / В. Колосова // Радянське літературознавство. – 1965. – № 12. – С. 13–19.
7. Історія української літератури: У 8 т. – К. : Наук. думка, 1967. – Т. 1. – 539 с.
8. Білоус П. В. Історія української літератури XI–XVIII ст. : Навчальний посібник / П. В. Білоус. – К. : Академія, 2009. – 424 с.
9. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Наталя Яковенко. – 2-е вид. – К. : Критика, 2005. – 584 с.
10. Mańkowski T. Genealogia sarmatyzmu / Tadeusz Mańkowski. – Warszawa : Łuk, 1946. – 169, [1] s.
11. Tazbir J. Kultura szlachecka w Polsce / Janusz Tazbir. – Poznań : Sp. z o.o. 2002. – 243 s.
12. Ulewicz T. Sarmacja. Zagadnienie samatyzmu / Tadeusz Ulewicz. – Kraków : Collegium Columbinum, 2006. – 268, XXV s.
13. Криса Б.. Пересотворення світу : Українська поезія XVII–XVIII ст. / Богдана Криса. – Львів : Свічадо, 1997. – 215 с.
14. Максимович Михайл. Сказание о гетмане Петре Сагайдачном // Максимович М. О. Киевъ явился градомъ великимъ... Выбрані українознавчі твори / М. Максимович. – К. : Либідь, 1994. – С. 221–236.
15. Грушевський М. Історія України-Руси : В 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський. – К. : Наук. думка, 1995. – Т. 7. – X ; 624 с.
16. Довідник з історії України. – 2-е вид. – К. : Генеза, 2001. – 1136 с.
17. Києво-Могилянська академія в іменах: XVII–XVIII ст. Енциклопедичне видання. – К. : ВД «Академія», 2001. – 736 с.
18. Gloger Zygmunt. Encyklopedia staropolska / Z Gloger. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1985. – 317 с.
19. Українська поезія : Кінець XVI – початок XVII ст. / Упор. В. П. Колосова, В. І. Кречотень. – К. : Наук. думка, 1978. – 431 с.
20. Святе Письмо Старого та Нового Завіту: Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами [о. Івана Хоменка, 3-го ЧСВВ]. – Львів : Місіонер, 2007. – 1125 ; 350 с.
21. Українська поезія : Середина XVII ст. / Упор. В. І. Кречотень, М. М. Сулима. – К. : Наук. думка, 1992. – 680 с.
22. Мицик Юрій, о. Нові дані до біографії Петра Конашевича (Сагайдачного) // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 1998. – Т. 5. – С. 413–426.
23. Украинские народные думы / Сост. Б. П. Кирдан. – М. : Наука, 1972. – 560 с.
24. Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники / С. Голубев. – Киев, 1898. – Т. 2. – VI ; 528 ; 12 ; 3 ; 498 с.

Archbishop Ihor Isichenko

“VIRSHI NA ZHALOSNY POHREB HETMANA SAHAIDACHNOHO” (“PANEGYRIC FOR SORROW BURIAL OF HETMAN SAHAIDACHNYI”) BY KASIAN SAKOWICZ AND SOURCE PROBLEM OF KOSSACK’S BAROQUE

Rector of the Kyivan brotherhood school Fr. Kasian Sakowicz’s necrologue panegyric for hetman Petro Konashevych-Sahaidachnyi’s funeral published in 1622 is a first evidence of an integration of the Cossack subculture into a cultural context of Sarmatian baroque. This composition opens a history of the formation of Cossack baroque.

Key words: Panegyric, Kasian Sakowicz, hetman Petro Konashevych-Sahaidachnyi, baroque, sarmatism, Kyivan brotherhood school, Kossack.

УДК 821.09:7.035:111.852

Шалагінов Б. Б.

ДО ПИТАННЯ ПРО ХРОНОЛОГІЮ АВАНГАРДУ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ НОВОГО ЧАСУ

У статті розкриваються риси типологічної близькості між естетичними настановами раннього німецького романтизму і європейським літературним авангардом новітнього часу. З погляду авангардності характеризується естетика Ф. Шлегеля, творчість Л. Тіка.

Ключові слова: «штюрмерство», німецький романтизм, авангард, молодість, новаторство, постмодерн, автор, герой, публіка.

Мета статті – спроба з’ясувати історичні корені сучасного європейського авангарду, поєднати такі загальнопоширені сьогодні концепти, як молодість, новаторство, естетичний протест, з досить віддаленими від нас історичними передумовами.

...Один молодий автор, що мав намір власною творчістю радикально оновити мистецтво, написав: «У наші дні «мистецтво вже втрачене [...]; юрби не так диких, як збочених, не так неосвічених, як неправильно вихованих людей готові зайняти свою уяву всім, що хоч трохи химерне і нове, аби чим-небудь заповнити незмірну порожнечу своєї душі і бодай на мить втекти від нестерпного тягара існування [...]». Поезією тепер називають гру авантюрними образами, мета яких – розбухувати хтивість, що зів’яла, лоскотати почуття, що притупилися, потурати грубим бажанням» [1, 91–92].

Лише остання фраза вказує на те, що все процитоване вище написано не нашим сучасником.

У наші дні, коли мішенню естетичного ринку є молодь, дивно чути про те, що мистецтво покликано розбухувати «хтивість, що зів’яла» і лоскотати «почуття, що притупилися». Автор цих слів мав на увазі зовсім іншу вікову категорію публіки, що колись суттєво впливала на естетичні смаки. А критиком був 23-річний німецький романтик Фрідріх Шлегель, який виступив з цими словами ще у 1795 році.

Але повернімося ще раз до останньої фрази. В ній вододіл між новим і старим мистецтвом визначений саме за принципом біологічного віку людини. Геть *ваше* мистецтво для прив’ялої хтивості, для пригаслих почуттів, для грубих бажань, хай живе *наше* мистецтво витонченого, молодого і запального еросу, а заодно і нових естетичних форм та ідей, нових естетичних зразків! Ніколи раніше естетична боротьба не велася з позицій молодого віку, а літературний супротивник не ототожнювався зі старістю. Ніколи раніше митець-новатор не відчував за своїми плечима